



**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti**

**«Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər» kafedrası**



# DÜNYA İQTİSADIYYATI



**i.e.d., prof. Hacızadə Elşən Mahmud olğu**

**BAKI - 2011**

# Dünya bazarı:

*mahiyyəti, təkamülü və inkişaf xüsusiyyətləri*

---

## Mövzunun planı

- 1. Dünya bazarının təşəkkülü.*
- 2. Milli, regional və dünya bazarı: oxşar və fərqli cəhətlər.*
- 3. Dünya bazarının strukturu.*
- 4. Dünya bazarının konyunkturası.*
- 5. Dünya bazarında qiymətqoyma problemləri.*



# «Bazar» anlayışı



**Bazar** alıcı ilə satıcıların görüşdüğü ticarət məkanı.

**Bazar** - ayrı-ayrı əmtəələr və xidmətlər üzrə satıcılarla alıcıların birgə fəaliyyəti mexanizmi olmaqla iqtisadi münasibətlərdə tələblə-təklifin məcmusu, hər hansı əmtəə üzrə bir qrup adamların sövdələşməsi ilə baş verən sıx fəaliyyət münasibətləri və əmtəə və əmtəə-pul mübadiləsi formasıdır.

# «*Bazar*» anlayışı

*Bazarlar* üç əsas elementin - tələb, təklif və qiymətin qarşılıqlı təsiri nəticəsində fəaliyyət göstərir.

İqtisadi nəzəriyyədə *bazar*, mübadilə prosesi kimi geniş təkrar istehsalın dörd mərhələsindən birini təşkil edir.



«*Bazar*» sosial-siyasi,  
ideoloji və iqtisadi kateqoriya kimi

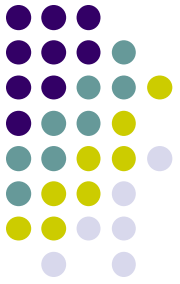
«*Bazar*» iqtisadi mahiyyətdə  
əmtəə mübadiləsi sferasında  
fəaliyyət göstərərək, həm də  
sosial-siyasi, ideoloji və fəlsəfi  
kateqoriya kimi çıxış edir.

«*Bazar*» təkrar istehsalın  
tənzimləyicisi olaraq siyasi,  
iqtisadi, sosial, ideoloji və digər  
şərt və şəraitlərdən asılı olur.



# Bazar fərqlilikləri

- ❑ *əmtəələr və xidmətlər bazarı;*
- ❑ *istehsal vasitələri bazarı;*
- ❑ *iş qüvvəsi bazarı;*
- ❑ *elmi-texniki işləmələr, innovasiya və patent bazarı;*
- ❑ *valyuta, maliyyə-qiyəətli kağızlar bazarı;*
- ❑ *mənzil bazarı;*
- ❑ *informasiya məhsulları bazarı.*



# Coqrafi vəziyyətinə görə

## **Bazar** təsnifatlandırılması

- ☞ *müvazinətli bazar;*
- ☞ *əmtəə artıqlığı olan bazar;*
- ☞ *defisitli bazar;*
- ☞ *azad rəqabətli bazar;*
- ☞ *inhisarçı bazar;*
- ☞ *qarışıq və oliqopolik bazar;*
- ☞ *geniş çeşidli əmtəələr bazarı;*
- ☞ *qarışıq əmtəələr bazarı;*
- ☞ *topdansatış və pərakəndəsətış bazarı.*

# Bazarın növləri



**Milli Bazarlar** - (*daxili bazarlar*) dövlətin inzibati sərhədləri ilə məhdudlaşan bazarlar

**Regional Bazarlar** iqtisadi münasibətlərin xüsusi forma və şərtləri, eyni zamanda dərinləşən əmək bölgüsü ilə bağlı olan bir qrup dövlətlərin formalaşdırdığı bazarlar.





# Dünya *Bazarı*



---

**Dünya *Bazarı*** dünya ölkələri arasında əmtəə və xidmətlərin, kapitalın, iş qüvvəsi, valyutanın, qiymətli kağızların və s. alınib-satılmasını əhatə edir.

**Dünya *Bazarı*** bir-birilə beynəlxalq ticarət, kapital, informasiya və işçi qüvvəsi axınları ilə sıx əlaqədə olan milli bazarların məcmusudur.

**Dünya *Bazarı*** dünya təsərrüfatının subyektləri tərəfindən maddi nemətlərin ümumi tələb və təklifin global sistemi, əməyin coğrafi bölgüsünün amilli və nəticəsidir

---

# Dünya **Bazarının** formalaşması amilləri

---

## XX əsrdə **Dünya Bazarının** formalaşmasının əsas amilləri:

- ★ *Dövlət sərhədləri və iqtisadi amilləri aradan götürən iqtisadi əlaqələrin qlobalaşması;*
- ★ *Dünya təsərrüfatında milli iqtisadiyyatların ixtisaslaşmasının və kooperasiyalaşmasının dialektik prosesi kimi başa düşülən BƏB;*
- ★ *Bazar tipli iqtisadi sistemə malik ölkələr arasında əlaqələrin və münasibətlərin işləmə sahəsinin eyniləşdirilməsi;*
- ★ *BİM mexanizmi və infrastrukturunun inkişafı.*



# Dünya **Bazarının**

## formalaşması mərhələləri

---

Dünya **Bazarının** formalaşması üç mərhələdən keçmişdir:

- sənayeyə qədər;
- sənayeləşmə;
- post sənaye  
(*sənayedən sonrakı*).



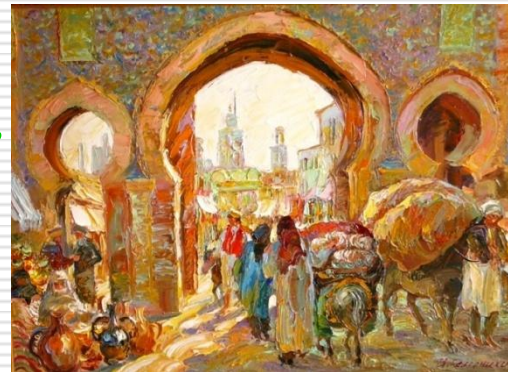
# Dünya **Bazarının**

formalaşmasının **İlkin** mərhələsi

İqtisadiyyatın təbii resurslara əsaslanmaqla üstün olaraq kənd təsərrüfatı üzrə inkişaf etdiyi dövr.

*klassik bazar*

Əhalinin əsasən kəndlərdə yaşadığı və istehsal prosesində primitiv texnologiyaların tətbiq edildiyi bu dövrdə ölkələr arasında xarici ticarət əlaqələri zəif inkişaf etmiş və bu səbəbdən də **Dünya Bazarı** yüksək təşəkkül tapmamışdır.

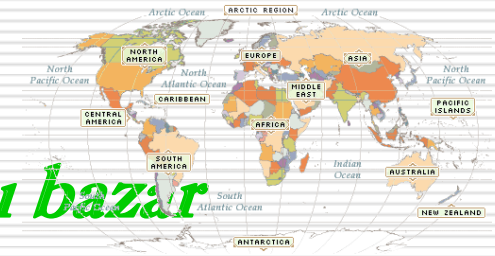


# Dünya *Bazarının*

formalaşmasının *İkinci* mərhələsi

---

**Sənayeləşmə nəticəsində dünya ölkələrində mövcud sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni həyatı dəyişdirmiş və sürətlə genişlənən istehsal milli hüdudları aşaraq beynəlxalq dövriyyəyə cəlb olunmuşdur.**



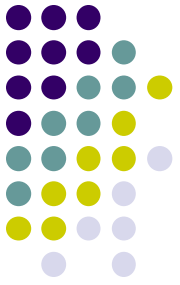
*İnhisarçı bazar*

**Məhz bu mərhələdə Dünya *Bazarı* tam təşəkkül tapmışdır.**

---

# Dünya Bazarının

## formalaşmasının Üçüncü mərhələsi



1960-70-ci illərdə ETT və 1980-ci illərdə liberallaşma və qloballaşma prosesləri dünya təsərrüfatında yeni reallıqlar doğuraraq, **Dünya Bazarını** bir-birilə informasiya texnologiyaları şəbəkəsi ilə əlaqəyə gətirən milli bazarların qlobal şəbəkəsinə çevirmişdir.

### *Müasir bazar*

**Dünya Bazarını** tam formalaşdıran reallıqlar:

- *sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə keçid;*
- *fordist istehsal sistemindən çevik, elastik (flexible) istehsala keçid;*
- *milli dövlətlər sistemli dünyadan qloballaşmış dünyaya keçid;*
- *modernist fəlsəfi düşüncədən post-modernist fəlsəfi düşüncəyə keçid.*



# Dünya **Bazarının** funksiyaları

---

- ★ **indikativ** - milli iqtisadiyyatın vəziyyəti və onun əsas elementləri haqqında istehsalçıların və istehlakçıların məlumatlandırılması;
- ★ **kommunikativ** - bazar subyektləri arasında əlaqələrin təmin edilməsi;
- ★ **tənzimləyici** - dünya bazar qiymətlərinin nizamlanması;
- ★ **sanasionativ** - rəqabət mübarizəsi prosesinin sağlamlaşdırılması.



# Dünya *Bazarının* tutu



**Dünya *Bazarının*** tutumu dünyanın ÜDM-nin həcmi ilə müqayisə oluna bilər. Lakin burada aralıq məhsulları satıldığından **Dünya *Bazarının*** tutumu daha da genişləyir.

Belə vəziyyəti iki cəhət şərtləndirir:

- I. dünya məhsullarının yarısından çoxunu təşkil edən xidmətlərin (*mənzil, kommunal, daxili nəqliyyat, ticarət və məişət, rabitə və s.*) böyük hissəsi beynəlxalq dövriyyəyə cəlb olunmur. Bu səbəblərə görə dünya ticarətinin 80%-ni əmtəə və 20%-ni xidmət ticarəti təşkil edir. Lakin bu konfigurasiya ÜDM-də 65:35 nisbətindədir.
- II. Beynəlxalq ticarət dövriyyəsinə real sektorun, o cümlədən sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının ancaq bir hissəsi cəlb olunur. Əsas hissə ölkə daxilində realizə edilir.



# Dünya *Bazarının* tutumu

İstehsalın artımı **Dünya *Bazarının*** tutumunun genişlənməsi ilə müşayiət olunur. Aralıq məhsullar uzunmüddətli perspektivdə dünya bazarında son istehlak məhsullarına nisbətə daha sürətlə artır. Bu ETT-nin inkişafı ilə əlaqədar texnoloji xətdə aralıq həlqələrin çoxalması, detal və əməliyyatlar üzrə ixtisaslaşma və kooperasiyanın güclənməsi səbəbi ilə baş verir.

Beynəlxalq ticarətin inkişafına detal və predmet ixtisaslaşması çox güclü təsir edir. Çünki, ümumiyyətlə gəlirin artması istehlakın nomenklaturunu genişləndirir və mürəkkəb məhsula olan tələb artır.

# Dünya *Bazarının* strukturu

---

Dünya *Bazarının* strukturuna aşağıdaki bazarlar daxildir:

- *dünya əmtəə və xidmətlər bazarı*
- *dünya kapital bazarı*
- *dünya işçi qüvvəsi bazarı*
- *dünya maliyyə-kredit bazarı*
- *dünya qiymətli kağızlar bazarı*
- *informasiya texnologiyaları bazarı və s.*



# Dünya *ərzaq* Bazarı

**Dünya *ərzaq məhsulları* Bazarı** əmtəə və xidmətlər bazarının əsas segmentlərindən biri kimi çıxış edir.

Dünya ərzaq məhsullarının ixracı son 40 ildə hər il orta hesabla 7,6%, ümumən isə 23 dəfə artaraq 410 mlrd. dollara bərabər olmuşdur. Lakin bütövlükdə dünya əmtəə ixracında ərzaq bazarının payı 21%-dən 7,4%-ə qədər azalmışdır. Bunun üç əsas səbəbi vardır:

1. *İstehsalın və beynəlxalq ticarətin uzunmüddətli dövrdə əhalinin artım sürətini qabaqlaması mümkün deyil. Belə ki, ərzağa tələb adambaşına gəlirdən daha çox adamların sayından asılıdır. Engel qanununa görə ərzağa tələb və ya ailə büdcəsində ərzaq xərcləri adambaşına gəlir artdıqca azalır.*
2. *ETT-nin kənd təsərrüfatında tətbiqi ilə İEOÖ-də də ərzağa tələbin çox hissəsinin daxili istehsalla təminatı artır.*
3. *Uzunmüddətli dövrdə ərzağın ixrac qiyməti ümumi ixrac qiymətindən daha az artır.*



# Dünya *xammal* Bazarı

Enerji resursları istisna olmaqla **Dünya *xammal* Bazarı** kənd təsərrüfatı və hasilat sənayesinin məhsullarını əhatə edir.



Son 40 ildə bu bazarda artım sürəti 6,3% olmaqla 13,7 dəfə yüksəlmişdir. Həmin dövrdə ümumi ixracda onun payı isə 18,8%-dən 4%-ə enmişdir.

Bunun əsas səbəbi isə bütövlükdə istehsalın material tutumunun aşağı düşməsidir.

# Dünya *xidmət* Bazarı

---

**Dünya *xidmət* Bazarı** isthlak malları ilə material formada və qeyri-maddi əmtəələrin alış-verişi ilə qeyri-material formada çıxış edir.

**Dünya *xidmət* Bazarının** spesifik sahəsini turizm təşkil edir.

**Dünya *xidmət* Bazarında** xidmət ixracının payı son 20 ildə 10,3%-dən 19,5%-ə yüksəlmişdir.



# Dünya *enerjidaşıyıcıları* **Bazarı**

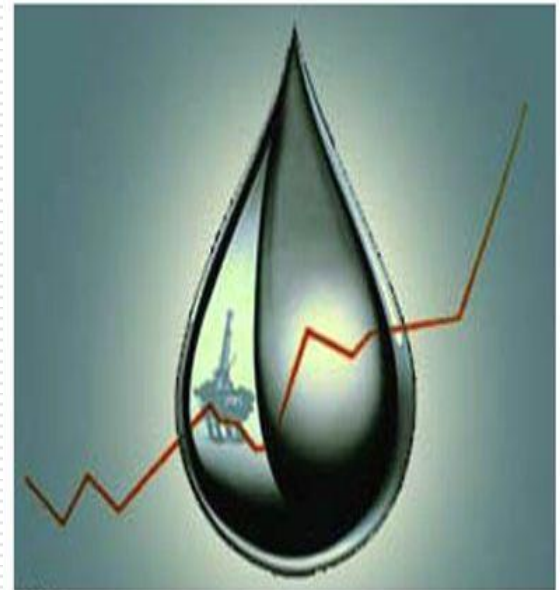
---

## Dünya *enerjidaşıyıcıları* **Bazarı**

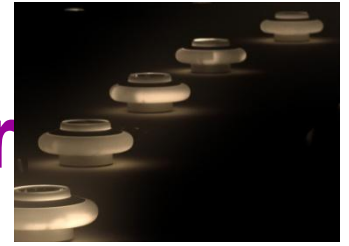
neft, qaz, daş kömür, oduncaq, torf, nüvə yanacağı və s. enerjidaşıyıcıların beynəlxalq ticarətini təşkil edir.

## Dünya *enerjidaşıyıcıları* **Bazarı**

son 40 ildə təxminən 40 dəfə artmışdır.



# Dünya **Bazar** konyunktur



**Konyunktur** (*latınca - conjuncture - fərz, təxmin, təklif, vəziyyət*)

**Dünya **Bazar** konyunkturası** burada mövcud əmtəə və xidmətlər nomenklaturasını və dünya bazar qiymətlərini xarakterizə edir.

Burada rəqabət mübarizəsi ekvivalentli olmayan mübadilə əsasında qiymətlərin kortəbii sürətdə qalxıb-enməsi ilə baş verir.

**Dünya **Bazar**** qiymətləri birja, auksion və beynəlxalq ticarətin digər iri mərkəzlərinin qoyduğu qiymətlər formasında tətbiq edilir.

# Dünya qiymətləri

**Dünya qiymətləri** formalaşmasının əsasında beynəlxalq dəyər dayanır.

**Dünya** ticarətinin iştirakçısı daxili bazara nisbətən daha çox rəqiblə üzləşir və daha kəskin rəqabət mühitində fəaliyyət göstərir və o, daim öz istehsal xərclərini həm daxili qiymətlərlə və həm də dünya qiymətlərilə müqayisə etməli, alıcı kütləsinin artımını nəzərə almalıdır.





# Dünya qiymətləri

---

Ənənəvi olaraq **Dünya Bazar**  
**qiymətləri:**

- *sərbəst dönərli və ya dönərsiz valyutada ödəmə ilə həyata keçirilən adi kommersiona sazişləri üzrə qiymətlər;*
- *klirinq sazişləri üzrə qiymətlər;*
- *dövlət yardımı çərçivəsində həyata keçirilən proqramlar üzrə qiymətlər və.s*



# Dünya qiymətləri

Müasir beynəlxalq ticarət praktikasında qiymətlərin iki əsas növü tətbiq olunur:

- Hesablaşma qiymətləri** - ixracatçı şirkətlərin müxtəlif metodlardan istifadə etməklə əmtəələrin konkret növləri üçün fərdi surətdə müəyyən etdiyi qiymətlər.
- Dərc edilən qiymətlər** - xüsusi informasiya mənbələrində əks olunan qiymətlər.



# Dərc edilən qiymətlər



- ⚡ **Sorğu qiymətləri** - xüsusi iqtisadi qəzet və jurnallarda, bülletenlərdə, firma kataloqlarında və preyskurantlarda müntəzəm dərc edilən daxili və xarici ticarət üzrə qiymətlər.
- ⚡ **Birja qiymətləri** - beynəlxalq birjalarda bağlanan sazişlərin real qiymətləri.
- ⚡ **Auksion qiymətləri** - beynəlxalq auksionlarda həyata keçirilən sazişlər üzrə real qiymətlər.
- ⚡ **Faktiki əməliyyatlar üzrə qiymətlər** - çox nadir hallarda dərc olunduğundan dünya qiymətlərinin vacib mənbəsi kimi çıxış etmir.
- ⚡ **İri firmaların təklif etdikləri qiymətlər.**

# Əsas anlayışlar

---

- ❁ ***Milli bazarlar***
- ❁ ***Regional bazarlar***
- ❁ ***Dünya bazarı***
- ❁ ***Dünya qiymətləri***



# T T ə Ə k K r R a A r R

---

- *Bazar sosial-siyasi, ideoloji, fəlsəfi və iqtisadi kateqoriya kimi;*
- *Bazarların təsnifatlandırılması;*
- *Dünya Bazarının formalaşması amilləri və mərhələləri;*
- *Dünya Bazarının strukturu və funksiyaları;*
- *Dünya Bazarının tutumu və bazar konyunkturası*



# Mövzunun ədəbiyyat siyahısı

1. Hacıadə E.M. Energetik kompleks yeni islahatlar ərəfəsində, Bakı: Elm, 2000. 257 s.
2. Hacıadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat, Bakı: Elm, 2006. 509 s.
3. Kərimov C. Orucov A., İsrailov H. Dünya iqtisadiyyatı, dərslik (*İkinci nəşr*), Bakı: «Nurlan nəşriyyatı», 2007. 728 s.
4. Başoğlu U., Ölmezoğulları N., Parasiz İ. Dünya Ekonomisi: Küreselleşmə, Finansal Kurumlar və Küresel Makro Ekonomi. Ezgi Kitabevi. Bursa, 2001.
5. Eğilmez M. Küresel Finans Krizi: Piyasa Sisteminin Eleştirisi. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.
6. Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. Pearson - Addison Wesley, 2006.
7. Marrenwijk C.V. International Economics. Oxford University Press, 2007.
8. Мировая экономика (*под ред. Булатова*). М.: Экономистъ, 2007. 860 с.
9. Социально-экономическая география зарубежного мира, М.: Дрофа, 2005, 557 с.
10. Ломакин В.К. Мировая экономика. М.: ЮНИТИ, 2007. 410 с.
11. Хасбулатов, Р. И. Мировая экономика и международные экономические отношения. М.: Гардарики, 2006. 671 с.
12. Кудров В.М. Мировая экономика. М.: БЕК, 2004, 464 с.
13. [www.unctad.org](http://www.unctad.org) - UNCTAD - Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransı (*ingilis dilidə*).
14. [www.uncitral.org](http://www.uncitral.org) - UNCITRAL - Beynəlxalq ticarətə BMT kommissiyası. (*ingilis dilidə*).
15. [www.oecd.org](http://www.oecd.org). - OECD - İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (*ingilis dilidə*).
16. [www.wto.org](http://www.wto.org). - Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (*ingilis dilidə*).
17. [www.opec.org](http://www.opec.org). - OPEK, Neft İxracatçısı Ölkələri Təşkilatı (*ingilis dilidə*).



SON



TƏŞƏKKÜR  
EDİRİK!



# Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Hacızadə Elşən Mahmud oğlu

İqtisad elmləri doktoru, professor

Bakı şəhəri. İstiqlaliyyət 6, ADİU, I mərtəbə,

Otaq №. 000

Tel: (+99412) 492 - 31 - 21

(+99412) 492 - 62 - 64

Web a site: [www.elshanhajizadeh.com](http://www.elshanhajizadeh.com)

E-mail: [ehm@rambler.ru](mailto:ehm@rambler.ru)

